

ALBERT GÁBOR

A Kossuth-ellenes emigráció

SZEMERE BERTALAN LEVELEZÉSE (1849-1851)

Emigráció! Az újkor, sőt, a legújabb kor találmánya. Legalábbis a szó. Ez is, mint annyi más, a francia forradalom „víványa”. Akkoriban kapott ez a szó politikai tartalmat, s vált használatra általánossá a hatalomból kiszorult, azt külföldről visszaszerezni szándékozók csoportjának megbélyegzésére. Maga a jelenség persze nem új keletű, a történelem természetes velejárója. Csakhogy korábban azokat, akik a hatalmi versengésben alulmaradtak, és a leszámolás elől sikerült idegenbe menekülniök, *szökevény*nek vagy éppen (jogtalan) *trónkövetelő*nek nevezték. A huszadik század közepén – visszazuhanva a történelem előtti időkbe – a politika az eredetileg negatív *emigráns* megjelölést is túlságosan rangosnak ítélte, s Magyarországról csak *disszidálni* lehetett.

Az emigráció egykorú a történelemmel. A magyar történelem első emigránsa valószínűleg Gyula vezér lehetett, aki a merseburgi püspök tudósítása szerint megszökve István király fogságából Boleszláv lengyel fejedelemhez menekült. Szent István a középkorban szokatlan nagylelkűséggel utánaküldte feleségét, s némi hadakozás után az „emigráns” Gyulát támogató Vitéz Boleszlávval szövetséget is kötött.

A hosszú, végeláthatatlan sort Vazul gyermekei, András, Béla és Levente folytatják, emigrációs állomásaik Csehország, a lengyel, majd a kijeji fejedelem udvara. Az államalapítás első századaiban a menekülőknak az olasz Pétert és a gyermek Salamont leszámítva mindig a szomszédos keleti uralkodók nyújtottak oltalmat. Legtöbbjük a lengyel fejedelemségben, Kijevben, a cseh udvarban vagy éppen Bizáncban várta a jobb napok beköszöntét. Az emigráció vezetője jobbra trónkövetelő is, az Árpád-ház leszármazottja, aki itthoni híveivel feltételezhetően továbbra is tartja a kapcsolatot, akik segítségével alkalomadtán igényét is érvényesíteni tudja.

Ezekről a korai „emigrációkról”, diplomáciai tevékenységükről vajmi keveset tudunk. Még a múlt századi pozitívista, minden fellelhető adatot felkutató történetírás sem tájékoztat arról, hogy a késő középkori magyar emigrációk hogyan tartották kapcsolataikat az itthoniakkal, a pártjukon álló bárói ligákkal, mai terminológia szerint: az „ellenzékkel”.

Az újkori emigrációk történetéről viszont már gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre, s például Mikes Kelemen, valamint Szekfű Gyula jóvoltából a „száműzött” Rákóczi két, elfogultságában is hiteles kép áll egymással szemben, egészíti ki egymást, vitatkozik egymással. A „nagyak” nevezett, a Kossuth vezette 1849-es emigráció története a leggazdagabban dokumentált. Sajnálatos, hogy Jánossy Dénes és Hajnal István a törökországi (1849–51), valamint az angliai és amerikai (1851–1852) emigrációs éveket feldolgozó kötetei után az olaszországi évek iratanyaga már nem jelent meg. A hiányt csak részben tudja feledtetni Kossuth Lajos iratainak tizenhárom kötete és az *Összes művek* eddig megjelent kötetei.

A „nagy emigráció” azonban korántsem volt egységes. A Kossuth-szárny mellett jelentőségében azzal össze nem mérhető, de azzal szemben álló, mondhatnánk, Kossuth-ellenes emigrációs csoport is működött. Ennek létéről úgyszólván csak a Kossuth környezetéhez tartozók elszórt és minden esetben elítélő megjegyzéseiből értesülünk. Az így kialakuló kép egyértelműen negatív, elutasító. Ennek a Kossuth-ellenes csoportnak a szervezője a Batthyány-kormány egykori belügyminisztere, a későbbi miniszterelnök, Szemere Bertalan volt.

Az aradi, utolsó kormányülést követően Szemere is a déli határ felé menekül. Törökországban nem fedti fel kiletét, s így sikerül megszöknie az internálás elől. Görögországban végiglátogatván az ókori történelem legfontosabb emlékhelyeit, már az októberi véres napok után érkezik Párizsba, s azonnal

megkezd a Kossuthtól független emigrációs központ szervezését. Mindenekelőtt felkeresi a párizsi csoport legfontosabb emberét, régi barátját, a független Magyarország hivatalosan el soha nem ismert párizsi követét, Teleki Lászlót, levelezésbe kezd az utolsó külügyminiszterrel, a Törökországba internált Batthyány Kázmérral és az ugyancsak Kossuth környezetében fogva tartott kétbalkezes, talpig becsületes, joviális humorú Mészáros Lázárral. Szemere szervezkedik, hírlapi cikkekben védi megtámadottnak hitt becsületét, pamfleteket ír, fordítókat keres munkáihoz, s közben nem veszi észre, hogy nemcsak a magyar ügy önzetlen hívei veszik körül, hanem a kalandorok mellett a besúgók, az osztrák titkosszolgálat fizetett ügynökei is ott lebzselnek körülötte, és hogy Kossuth-ellenes támadásai kevesebbet használnak az igazságnak, mint amennyit ártanak az egyetemes magyar ügynek.

Az alábbi néhány, többségében kiadatlan, 1850–51-ben keltezett levél erről a másik, Kossuth-ellenes, eddig méltatlanul homályban maradt szerveződéstről ad hírt. Írói és címzettjei jelentős részben a történelem első vonalába tartozó politikusok, de a kevésbé ismertek is olyan lényeges adalékokkal szolgálnak, amelyek megvilágítják, hogy a különböző csoportokat mi tartja össze, milyen feszültségek bomlasztják az emigrációt, kik csatlakoznak egyik vagy másik szárnyhoz, esetleg milyen megfontolásból vonulnak félre. Politikai, de egyben emberi dokumentumok is. Végző soron az is kiderül ezekből a levelekből, miért volt Szemere Bertalan szervezkedése eleve kudarcra ítéelve.

*

Szemere Bertalan 1849. szeptember 24-én Athénba érve végre hozzájut néhány külföldi laphoz, s megütözéssel olvassa a Párizsban megjelenő National közlésében azt a levelet, amelyben Kossuth bejelenti a kormány lemondását, és „a polgári és katonai legfőbb kormányzói hatalmat” Görgei Artúr tábornokra ruházza át. Az 1849. augusztus 11-én délután két órakor keltezett okiratot ugyanis, a közleménnyel ellentétben, csupán három miniszter – Csány László, Vukovics Sebő, valamint Horváth Mihály – írta alá. A Nationalban megjelent tudósítás szerint viszont a kormány lemondónyilatkozatát a miniszterelnök, Szemere Bertalan is aláírta. Szemere még Athénból küld egy tiltakozó levelet a lapnak.

(Szemere Bertalan a National szerkesztőjének)

Szerkesztő úr.

Több lapban megjelent Kossuth L. úr azon levele, melyben kormányzóságáru lemond, s a dictatúrárt Görgey tábornokra ruházza ált.

Ezt a hét miniszter közül valósággal csak három írta alá, a többi meg sem volt kérdezve, én sem, azonban nevemet alájegyezve látom, mit ezennel hamisnak nyilvánítok.

Én nem adhattam volna lelkiismeretesen a dictatúrárt Görgey kezébe akkor, midőn már meggyőződtem arról hogy áruló. Ezt nem is tettem. Hogy Kossuth úr nem bírt inkább meghalni semhogy azt tegye, arról számolni tartozik Istennek most, majd a nemzetnek is. Tudhatta jól, mikép Görgey az áltadott hatalmat már csak arra fogja használni, hogy elárulja az országot.

Sőt Kossuth úr nem is volt jogosítva a dictatúrárt bár kire áltruházni. Ó maga lemondván, természetesen maradt a ministerium. Ezzel nem is tanácskozott lemondása s a hatalom áltruházása iránt; azt fel nem oszlatta hogy ily coup d'état-t tegyen; de ha a ministeriumot személyzetére nézve változtathatta volna is, mint instituciót el nem törülhette a nemzetgyűlés beleegyezése nélkül.

Azonban mi, Batthyány K[ázmér] külügyminiszterrel nem szüntünk meg gyakorolni a kormányhatalmat ezután sem. Ezt meg is írtuk Görgeynek. Bém tábora, mely még augusztus 14-én az erdélyi seregeken felül 40.000-ból állott, csak a ministeriumot ismerte el törvényes hatalomnak.

Azonban teljesedett a mit előre láttam s a mit Görgey megírt Paskevicsznak, t. i. megadásának erkölcsi következménye lett a többi seregek feloszlása is.

Így lehetetlen volt a harczot Erdély hegyei közé álttenni, hol 10.000 ember 100.000-nek állhat ellen.

Utolszor csatáztunk aug. 23-án a mehádiai fürdők mellett. Másnap 2.400 emberrel és 18 álgyúval áltléptünk a török földre, midőn már Erdélyből Bém is eltávozott.

Augusztus elején még 140.000 harczba vibető katonánk volt. És e roppant erő mint egy buborék elpattant. Szerencsétlensége volt e hazának egy áruló, ki a mellett bátor volt; és egy dicsvágyó, ki a mellett gyáva volt. Nagy csak maga a nép volt.

A szerkesztő minden bizonnyal kikérte a magyar emigráció vezetőjének, a magyar kormány hivatalosan soha el nem ismert követének, Teleki Lászlónak a véleményét, s valószínűleg az ő tiltakozására vagy legalábbis tanácsára nem közölte Szemere öngigazoló levelét. 1851-ben ugyanis Szemere a naplójában idézett levél mellé jegyezte, hogy az sohasem jelent meg, mert „Telekiék itt [azaz Párizsban] meggátolták megjelenését”. (Szemere Bertalan: *Naplóm*. Pest, 1869. I. kötet, 69–70. l.)

Párizsba érkezésekor erről mit sem sejtethet. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz egy saját kezű fogalmazványt, amelyben magyarázatot kér az elutasításra.

(Szemere Bertalan a National szerkesztőjének)

Paris, Dec. 2. 1849.

Monsieur...

Ön szíveskedett megígérni, hogy cikkemet lapjába felveendi. Reám nézve azért fontos, mert politikai becsületemet menti meg; Öntől azért tartám elfogadhatónak, mivel az igazságot deríti fel.

Úgy hallom azonban, Ön jónak látta fölvetelét megtagadni. Hatalmában áll azt tenni, megtagadni a száműzöttnek, hogy becsületét egy haza romjain védhesse.

Azon őszinteség viszonzásául azonban, melyel Önböz fordultam egyenesen, kérem, felhívom szíveskedjék felvilágosítani azon okról, melynél fogva a felvételt megtagadni utólagosan jónak látta.

Annyit megérdemel őszinteségem, sorsom, hogy az ok' megmondásával megnyugtassam. Nincs jogom azt bírálni, de tudni óhajtom, s azt hiszem, nem olyan az, melyet ne legyen szabad tudnom.

Kérésem ismétlése mellett...

Szemere Bertalan az első hónapokban meglehetősen elszigeteltségben él Párizsban. Az óvatosságra minden oka megvolt. Felesége, Jurkovics Leopoldina ugyanis kislányával együtt túszként Budapesten maradt, s ezért nem is saját nevéen, hanem Neuberger álnéven vesz magának szállást, és ahogy egyik levelében írja (1850. január 14.): „Én e roppant világban remeteként élek minden összeköttetés és tökéletesen minden ismeretség nélkül...” A nyilvánosság elé épp az otthon maradtok miatt nem mer kilépni, csupán levélben tájékozódik, s próbál utána járni például olyan szóbeszédnek látszó hírek, hogy Kossuth, miután a török hatóság internálta, egy angolra ruházta volna Komárom várparancsnokságát. Ahogy megszerzi Szabó Imre ezredes londoni címét, azonnal levéllel keresi fel. Csak a levélre érkezett választ őrizi az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.

(Szabó Imre Szemere Bertalannak)

[London] 20. Oxford Terrace 22/1 850

Tisztelt Barátom!

E hó 2-ről írt becses levelére még e hó 4-én, 5-én feleltem, nagyon sajnálom, hogy leveletem, – mely egyébként igen rövid tartalmú volt, nem vette kézbe – minthogy azonban érintett levele még kezemben van, ismétlem válaszomat:

A Schumlai és Widdini bős levelét – in originale látta Mednyánszky – Klapka volt adjutánsa, – ő másolta le. Egyébként látta Pulszky, – s nem is mond ellene, – pláne helyesli, – lehet, hogy Teleki is látta. Henningsen maga itt van, úgy látszik különben jóra való ember, s meleg részvétellel viseltetik ügyünk iránt. Az eredeti levél ennél van, miután nem volt alkalma azt Komáromban felhasználni. – A levél másodikáról kelt. Mednyánszky, kit újólaj megkérdeztem, azt mondja, hogy bizonyosan emlékezik

arra, hogy Kossuth mint kormányzó Batthyány], mint külügyminiszter írta alá. – Egyébiránt már a levél fejezetén áll hogy az ország kormányzója üdvözli a komáromiakat. – Ezzel a levél története be van fejezve.

Ami az utat-módot illeti, baziárogatni, s kapni onnét levelet, – ennek jóformán vége. Mióta elsőbnek elbagytam Párist, azaz november 25, 849. csak egy levelet kaptam Bécsből. Pestről még egyet sem, magam is szörnyű aggodalomban vagyok, – minden érdekesebb levelem felelet s következés nélkül marad, – a haszontalanabbakra ellenben érkezik válasz! Igen-igen sajnálom jó nejét, hogy oly alábvalón bánnak vele. Reményilem azonban, hogy azóta vigasztalóbb hírt kapott hazulról! Adja Isten! Megvallom, hogy magam is csudálkozom, hogy azon vadállatok ellen, kik az országot pusztítják, még nem találkozott írto kéz! Kapott az újabb időben valami hírt? Én ha nem kapok, nem kis zavarba jövök, mert most, míg angol nyelvben előmenetelt nem teszek, magamnak keresni még nem tudok; s ha kifogyok a pénzből, nemigen mulatságos lesz az élet. Reményilem azonban, hogy jobbra fordul. – Mayer által küldött céduláját az estve vettem, amit válaszolok mindjárt. Az említett cédulkábani kifejezés – gazdag városban lakunk – igaz, de még igazabb, hogy szegény legények vagyunk benne, az alamizsnában, mit venni nem akarok, nem fogok, inkább fát vágok! – Az élet pedig költséges, akárhogy vesszük. A subscripcióból lesz-e valami, nem-é? nem tudom. Annyi bizonyos, hogy a magyar diplomatikai testület nagyon hibázott, mert igen gyakran érkeznek magyar menekvők, a szó szoros értelmében majdnem mezítlen, s nincs fundus, minden forintért koldulni kell újra. Ennek pedig legfőbb oka, – teljes meggyőződéseim szerint – P[ulszk]y. Ez ügyben sok történetetett volna, úgy látszik az m[agyar] dipl[omaticum] corpus általjában se Párizsban, se Londonban, se Konstantinápolyban, sat, sat. nem nagy szerencsével működött.

Szíves újévi kívánatát már viszonztam, viszonzom újra. Adja Isten, az újév jobban végződjék, mint a szomorú múlt. Ha valami újat tud s ball, tudósítson, én mindig pontosan fogok válaszolni.

Az első levelében kívánt adatokkal talán még e béten fogok szolgálni. Megvallom, nehéz feladat! Egyébiránt, teszek, mit tebetek.

Horváth püspököt s a becsületes honfiakat szívesen köszöntöm.

Igaz! – Gorove megérkezett. Nemigen épületes dolgokat beszél a török honban lévőkről. Kossuthot majdnem minden magyar kerüli, németek s lengyelek környezik. Perczel bolond, mint mindig.

Fogadja legszívesebb üdvözetemet s ügye melletti részvétel kifejezését.

Igaz barátja,

Szabó Imre

A „schumlai és widdini hős”, azaz Kossuth Lajos idézett levelének eredeti, saját kezűleg írt példánya nem maradt fenn, Horváth Mihály közlése nyomán azonban ismerjük hiteles szövegét (Hajnal István: *A Kossuth-emigráció Törökországban*. I. 495. l).

Magyarország kormányzója Komárom várának

Görgei a hazát elárulta. A hatalmat, amelyet én a haza megmentésének feleletrebe alatt ruháztam át reá, ő annak megbuktatására fordította. Kötelességemmé lőn tehát a kormányt ismét saját kezeimbe venni, mely hatalmat, a nemzet akarata szerint, különben is csak én gyakorolhatom törvényesen. Fő törekvésem Komárom várát biztosítani. Ha ez magát hat hónapig tartja, a haza meg van mentve. Ez okból Henningsen F. magas állású angol urat, hazánk legmelegebb barátjai egyikét küldöm be s a legterjedtebb hatalmat adom neki, mindent tenni, mit Komárom megtartására, biztosítására szükségesnek látand, kinevezni vagy letenni bárkit, a mint azt jónak ítéli, a nemzetet jutalmazásra vagy kárpótlásra kötelezni. Különösen, a honárulás büntetése alatt, megtiltom hazámfiainak az ellenséggel az ő tudta nélkül bármi alkudozásba ereszkedni.

Rendeleteimnek köteles mindenki engedelmeskedni. Komárom megtartásától függ a haza élete. A várát feladni anélkül, hogy az 1848-ki alkotmány megtartassék, a nélkül, hogy az ország az ügyünket védő Angolország biztosítása alá helyeztessék s a nélkül, hogy az alku általam is aláírassék, hazaárulás lenne, melyet megbatalmazottam halállal büntetend, mivégre őt minden hazafi segíyezni köteles.

Angolország rokonszenve irányunkban hatalmasan nyilatkozik. A segedelem órája közelget. Ha Komárom kitaró, az ország meg van mentve. Hütlenség és viszály döntötték veszedelembé az országot: Komárom, a büség s egyesség megmentheti azt. Az Isten és a nemzet átka szálljon arra, ki a nemzetet megcsalja.

Kossuth Lajos

Szemere az újonnan érkezőkkel azonnal felveszi a kapcsolatot. Gorove Istvánról ugyan nincs nagy véleménnyel, mert szerinte „igen erélytelen ember”, fölöttébb szereti a kényelmet, és politizálni szivarozás közt szeret, s ráadásul „a magyar nemzetiség és történelmi magyar supremáciának dühödt hőse” (Szemere Bertalan: *Naplóm*. Pest, 1869. I. kötet 149. l.), mégis érdemes kivallatni, hogy mit tud a szabadságharc utolsó napjairól, Kossuth tevékenységéről, Perczelről stb. Közben minisztertársa, az otthon ragadt, bujkáló Vukovics Sebő kimenekítésére is gondol. (Gorove István válaszának kéziratos eredetije az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.)

(Gorove István Szemere Bertalannak)

Tisztelt barátom!

Sietek február 18.-i leveledre válaszolni. A Daily News febr. 8.-i számát az első alkalommal megküldöm. Schmidegg itt van, s leveled tegnap átaladtam, azonnal fog reá válaszolni, mint mondá.

Megmenekülésemről, s a vidini-sumlai dolgokról megkezdtem memoiresjaimat, s 14 nap múlva szolgálhatok velök. Igen rest vagyok írni.

Véleményem szerint Kossuthnak augusztus 14-i búcsúja nem tőle ered, soha legalább sem tőle, sem a vidini menekülőktől eziránt egy hangot sem ballottam, s itt Londonban láttam először angolra fordítva. Sumlán ő beszédet nyilvános helyen nem mondott, legalább első 4-5 nap bizonyosan nem. Mondott ugyan egy beszédet, gondolom, november 23–24-én azon alkalommal, midőn a sumlaiak egy comitét alakítottak, s ez hozzá ment kérni, hogy elnökségét vállalja el, s e beszédben azon kiemelendő volt, hogy az utolsó catastrophát Guyon levelének tulajdonítá, melyet ez a temesvári ütközet kimeneteléről írt. De e beszéd, mondom, 4 fal között mondatott legfeljebb 8-9 ember jelenlétében, kik a comitét alkoták, s nem hiszem, hogy ezek bármelyike által közöltetett volna.

Perczel bácsi táborozását körülményesebben nem hiszem, hogy valaki tudja, mint Szabó István – Imre öccse –, ki, ha jól emlékszem, Perczel vezérkari főnöke volt soká lent, s miután az internálandók közé nem foglaltatott, rövid idő múltán ide fog jönni, s ekkor majd rászorítjuk, hogy írja le. Nálánál jobban szinte kevesen tudják a temesvári ütközetet is, legalább emlékszem Vidinben egyszer igen elevenen adta elő – ezt is majd leíratjuk vele. Én a bácsi táborozásról igen keveset tudok.

Kimondhatatlan örömmel vettem Vukovics iránti tervedet, de a dologra. Azt én felvállalnám magamra, hogy passust s embert szerezzek. A földolog azonban itt a pénz – néhány fontot mi itt össze tudnánk csinálni – de én úgy hiszem, legalább 30 fontra volna szükség csak a bemenetre. – Én ezer örömmel járulok hozzá, bár míg hazulról valamit kapok, csak néhány fontra vagyok szorítva. Arra kérlek tehát, írj – de tüstént – mennyit lehetne Párisból kapni. Ha lehetne ott vagy 400 frankot össze csinálni, talán elég volna, a többit valahogy össze csinálnám én itt. Ha nálatok kielégítő leend, én az embert elküldeném Párisba hozzád, s onnét egyenesen indulhatna.

Pulskynak szóllottam. Ő szokott modorával azt felelte, hogy az érintett cikket Henningston – ki Vidinben Kossuth körül volt – írta, az ő felszólítására, miután a rágalmas cikkekre Dudley Stuart által tétetett figyelmessé. Egyébiránt, ha ezen válasz téged ki nem elégít, kezdj a Times ellen rágalomperert, s bizonyosra teszi, hogy megnyered. Furcsa egy válasz volt biz ez Pulskytól.

Még valamit. Párisban, mint halljuk, Horváth Mihálynál van egy komplett példány Közlöny. Nem jó volna-e ennek azon részét, mely a parlamenti vitákat, kormányi rendeleteket, havi jelentéseket, s más, a táborozásra vonatkozó tudósításokat tárgyalja, lytographiroztatni. Mi szép volna, ha Horváth eljárna

benne, hogy 500 példány mennyibe kerülne. Erre tudnánk pénzt keríteni bizonyosan, s igen nagy szükség volna rá.

Pulszkyné munkája hétfőn jelenik meg.

Híved

Gorove István

*London, 50 22/2
7 Old Quebec street*

Múlnak a hónapok, Szemere türelmetlenül várja egyrészt felesége, másrészt legjobb barátja, Vukovics Sebő megérkezését. A volt igazságügy-minisztertől nemcsak annak megerősítésére számít, hogy az ő neve nem szerepelt a kormány lemondását bejelentő okiraton, de azt is reméli, hogy Vukovics a miniszterelnöki ellenjegyzés elmaradása miatt törvénytelennek minősíti a diktátori hatalom átruházását Görgeyre.

Nem így történt. Horváth Mihály és Vukovics Sebő cáfolatot tettek közzé a cikkére válaszul. Első nekikeseredésében tollat ragad.

(Szemere Bertalan Vukovics Sebőnek)

Páris, 25/III, 1850.

Úgy látszik, utadban és talán így is külön körben forogtál, különben egykori, leghívebb barátod azon felszólalására,

„bogy egy okiratot nem írt alá, mert az stb. meggyőződése ellen volt,”

azt találta volna ép eszed és szived természetesnek, bogy legfőlebb igazold magadat, az ellenjegyzés miatt a világ előtt, és ne vádolj mást ki magát pusztán mentette, senkit nem említvén a tényen kívül.

Te jónak találtad,

nem magadat menteni, nem a tettet igazolni a világ előtt, de gyanúsítani barátodat.

tényt nem bírván felmutatni, hitvány mellékbeszédhez folyamodni.

és mindezt tenni anélkül bogy jelenlévő barátodat megkérdezted s tőle felvilágosítást kértél volna, midőn róla beszélsz, ki rólad nem szólt.

A barátság felbontatik tett és szó által. Fáj mindenik, nekem, most, itt s ez ügyben, különösen fáj.

Te választád az első módot.

Nekem csak a szó maradt hátra kijelentem, bogy azt elfogadom.

A múltat borítsa fátyol. A jövődöt anélkül is az borítja.

Hogy én nem gyanúsítottalak soha, az oly kis elsőbség, mit ne irigyelj tőlem. Megtanultam az erényt gyakorolni, hiányát szenvedni. Csak azt ne hidd, bogy nem gyanúsítottam annak érdeme aki nem gyanúsítottatik.

Szükségesnek láttam az őszinte nyilatkozást.

A megtámadást Horváth is aláírta; azonban neki egyáltalában nincs mondani valóm.

Szemere Bertalan

A levél elküldött eredetije az Országos Levéltárban található (R 216), de szerencsés véletlen folytán fogalmazványa is fennmaradt (MTA Könyvtár Kézirattár – Ms 10. 254 p.), amely apró eltéréseken kívül tartalmaz még egy áthúzott sort. *Szükségesnek láttam az őszinte szót* után eredetileg ez állt: *Tekintsd úgy mintha sosem ismertél volna.*

Barátságuk azonban ezt a levelet is túlélte. Vukovics, ha nem értett is egyet Szemere elkeseredett Kossuth-ellenességével, végig kitartott mellette, s akkor is a család barátjának tekintette magát, mikor Szemere a hatvanas évek elején úgyszólván ok nélkül végül is megszakította Vukoviccsal kapcsolatát. Szemere elhatalmasodó betegségének riasztó hírére azonnal levélben kereste fel Szemerénét (Egyetemi Könyvtár. Orig. Litt. 590.):

(Vukovics Sebő Szemere Bertalannénak)

London Január 16 1865.
91 Stanhope Street
Hampstead Road

Nagyságos Asszony

Már két éve lesz mióta Berti barátom igen nagy fájdalomra félbe szakította a köztünk folyt levelezést s én csak ritkán nyerhettem alkalmot Önök mintlétéről értesülni. Ha e tőlem elvonulásnak bármi komoly oka lett volna is, kínosan éreztem volna egyik legrégebb s legkedveltebb barátom ez idegenségét hozzám, – annál inkább kellett azt úgy éreznem midőn valóban soba semmi körülmény nem fordult elő, mely ez esetet szülhette.

Nem régen oly nyugtalanító hírek kezdtek Berti lelki állapotjáról szállongani, hogy baráti kötelességemnek úgy mint jogomnak is tekintem rólla biztos tudósítást szerezni, s ezért Önböz fordulok kérésemmel, hogy legyen szíves néhány sorral kedves férjének állapotjáról értesíteni, – Istenben bízom, hogy közleménye aggályomat teljesen el fogja oszlatni.

Kérem ne büntessen késő válasz által. Óhajtván hogy Önt, Bertit és Miss Mimit a két kicsinnel együtt levelem kielégítő állapotban mind egészségre mind kedvre nézve találja, maradok a Nagyságos Asszony

bű barátja

Vukovics Sebő

A levél már nem találta Párizsban Szemerét. 1864 végén idegrohamában a családjára támadt, s 1865. január 7-én elborult elmével haza-, Budapestre szállították.

Most azonban még csak 1850 elején tartunk, s Szemere szépirodalmi és történeti munkák tervén dolgozik, rengeteget olvas, s minden eszközt megragad, hogy otthon maradt családjával felvegye a kapcsolatot. Egy-egy hazulról kapott levél napokra felkavarja, olykor fejszédülés is gyötri, fordítókkal bajlódik, de hiába készül el egy Kossuthot támadó, máig lappangó írásával, míg felesége – Dina – nincs mellette, némaságra van ítélve. Egyetlen olyan sort sem hozhat nyilvánosságra, amely nehezíthetné vagy lehetetlenné tenné felesége kiutazását Párizsba. Egyelőre adatokat gyűjt, és támogatókat toboroz kiadásra előkészített munkájához.

Ebben az ügyben keresi meg Mednyánszy Sándor honvéd alezredest is, ki férfias nyíltsággal, kertelés nélkül fogalmazza meg fenntartásait.

(Mednyánszky Sándor Szemere Bertalannak)

Colmar 10/V. 850

Tisztelt Barátom!

Minden önálló véleménnyel bíró ember tudni kívánja mielőtt egy munka írásához segédkezet nyújt, vajon az írandó munka iránya és főbb pontjai saját nézeteivel összhangzásban lesznek-é?

Politikai múltadat ismerve feleslegesnek véltem kérdezni, mily szellemben fogod írni a forradalom történetét. Belégyeztem mintegy „ab invisis” mindenbe, mert elég kezességet találtam hazafiságodban. Az egyedüli kérdés, melyet tettem csak másodrendű, a munka összes szövegét tekintve, azonban mennyiben forradalmunk főszemélyét illeti nem csekély fontosságú. Lehet erre nézve se tettem volna kérdést, ha saját nyilatkozatod nem ébreszt bennem azon félelmet, hogy munkád – szándékos minden tisztasága mellett – kártékony következményeket vonand maga után. Kötelességemnek tartottam ezen észrevételemet veled közleni és felvilágosítást kérni. Többet nem tettem, kevesebbet nem tehettem. Sejtelveim nem valának alaptalanok. Kezeim közt van egy Horváth és Vukovics által jegyzett és az

Allgemeine eredetileg kölni újságban ellened megjelent cikk. Cikkedet nem olvasván a cáfolatot nem ítélném meg jól, de nem siralmas-é az, hogy mi, egy ügynek bajnokai – elleneink örömeire – magunk közt csatározunk? Nem hittem volna, hogy a megbasonlást illető jóslatom oly hamar teljesülend!

Isméitem tisztelt barátom! nem bizalmatlanságbul tevém a múlt leveleimbe foglalt kérdést, de azon oknál fogva, hogy – pénzbeli zavarjaim dacára – még sem akarnék oly munkához hozzá járulni mely megbasonlást szülhetne. Szerettem volna, hogy ti valamennyien kik a dolog élén álltatok fogjatok egy munkához, hogy hazánk szájatok által mondassa el panaszát a világnak. Sajnos, tán szerencsétlenség, hogy majdnem ellenkezője történik ennek.

Se hazánknak se nekünk nincsen jövődönk egyetértés nélkül! A Democracia győzhet, de mi maroknyi nép – ha nem képezünk egy családot – elfogunk nyeletni a többiek által.

Minekeltötte soraitm végébe járulnék elmondom általános nézetemet Kossuthra nézve, kinek vak imádója soba nem voltam, de agitatori tulajdonait és érdemeit elismérem. Kossuthot nekünk nem személye hanem nemzeti ügyünk miatt kell kímélnünk amennyire csak a történeti igazság sérelme nélkül lehet. Nem csak hazánkban de külföldön is annyira megszokták az emberek nevével azonosítani nemzeti ügyünket, hogy ennek ártanánk ha amaz iránt kíméletlenül viseltetnénk.

Ezt, válaszodat be sem várva, jónak láttam elmondani, hogy tudhassad kiegyenlíthető-e a véleménykülönbség köztünk, mely bűba meríti lelkemet. Ha rosszul fogtam fel a dolgot, bálával fogadom a felvilágosítást, mert a capacitationak barátja vagyok és az okoknak engedni szoktam.

Minnél előbbi válaszodat bevárva vagyok

őszinte barátod

Mednyánszky

Ismerjük „a múlt leveleimbe foglalt” kérdéseket is. Mednyánszky Sándor egy hónappal korábban – 1850. április 14-én – keltezett levelét az OSZK Kézirattárában őrzik, s abban olvashatjuk a következőket:

Mi a véleményed K[ossuth] felől? Hibái oly nagyok-e, hogy azokat sajtó útján a világgal közölnöd kell? Látsz-é veszedelmet benne elballgatni mindazon balfogásokat, melyek felelőssége őt illeti? Ha kérdeztetnél a nemzet által: bízhat-é benne? Mit válaszolnál?

Ezek azon kérdések, melyeket hozzád intézni jónak látom, mert in ultima analysi e körül forog az egész. De meggyőződésemm eddig az lévén, hogy a nemzet – mibelyt tehet valamit – őt fogja állítani a dolgok élére: nem akarok oly munkához segédkezet nyújtani, mely őt kisebbitné és nevét eddigi fényétől megfoszthatná, míg annak elkerülhetetlen szükségétől nem győződném meg. Én ezt „bona fide” teszem és reménylem, hogy kérdéseimet méltányolva tartózkodás nélkül válaszolni fogsz.

A levél írójának jellemzésére, egyáltalán, a politikai ellentétek mentén szabdalt, de azok ellenére is a magyar emigránsokat összekötő emberi kapcsolatok dokumentumaként érdemes idézni a levél utóiratát: „*Anyám nem tudja, hogy lórul estem, ezért kérem barátaimat, hogy ne írjanak [erről] semmit baza.*”

Szemerének azonban nem csak elutasításban van része. Kossuth-ellenességben hűséges társra talál Batthyány Kázmérban, aki ugyan Szemerével ellentétben – ki elkötelezett demokratának tekintette magát – „*historiai Magyarországot*” akar, mint Kossuth és Vukovics, de „*arisztokratái formákkal*”. (Szemere Bertalan: *Naplóm*. I. 151. l.)

Batthyány Kázmér (1807–1854), mint annyi más magyar arisztokrata, ifjúkorában kitűnő képzést kapott, külföldi utazásai során tökéletesen megtanult angolul, németül, olaszul, franciául, és csak harmincéves korában döbbent rá magyarságára. Ekkor kezd magyarul tanulni, részt vesz a hazafias mozgalmakban, Bécsből Magyarországra költözik, s többek közt a védegyelet elnökségét is elvállalja. Emiatt a konzervatív Zichy Ferenc gróffal párbajba is keveredik, és az ellenféltől kapott kardvágás stigmáját élete végéig arcán viseli. A második felelős kormányban Szemere minisztertársa s a külügyi tárca vezetője. A szabadságharc leverése után felesége társaságában ő is török földre menekül, s Kossuthot követi kis-ázsiai száműzetésében.

Szemere siet felvenni vele a kapcsolatot, egyrészt hogy hírt kapjon Kossuth környezetéről, másrészt társakat keres az aláírási ügyben, a diktatori hatalom Görgeire ruházása körül kialakult vitában. Batthyány válaszából nem nehéz kiolvasni az egykori külügyminiszter Kossuthal szembeni ellenszenvét. (A levél hibás nyelvhasználata arról tanúskodik, hogy Batthyány Kázmér felnőtt fővel szerzett magyartudása meg-megbicsaklott.)

(Batthyány Kázmér Szemere Bertalannak)

Kuttabia Jul.3-kán 1850.

Tisztelt barátom.

Párisból 15/V költ becses leveledet a múlt postával vettem. Nagyon köszönöm, hogy rólam emlékezel. Őszinte öröömre szolgált. Szerencsétlenül előbbi leveleidet, melyeket említasz, nem vettem. Isten tudja, hova lettek! Azért bocsájsz meg, ha nem válaszoltam. Egyébiránt nem tudtam jól hol forrogsz. Itt azt mondták, hogy nem Párisban, hanem Brüsszelben volnál. Legalább jó egészségben s munkás vagy. De hontársaink sorsuk emigratióban mindenütt nagyon aggasztó. Ahol jó dolguk lehetne, mint Amerikában, ott magok rontják el sorsukat s tekintélyüket. Olyan a magyar, rossz sorsban kétségbeeső, jó sorsban betyke, de mindig s mindenütt nyugtalan, átkodó, házsártoskodó s elbízott. Szinte Sumnán is korteskedtek, ki legyen az emigratio főnöke, azóta, hogy a Nagy Férfiú eltávoztatott. Amazok most többnyire eleresztve vannak, vagy lesznek eresztve, alkalmaztatást senki a renegatusokon kívül nem kap. Kivételként egy-kettőnek meg van ígérve. Rubázatot kaptak s egy kis utazó pénzt, olyasmint, mint 120 ft pengőben egy fő tiszt. Addig bagyták őket ott benyélés és pénzsűk között demoralizáltatni, míg a verekedés s a lopás napirenden lett. Agyonverés is már történt. Sokan elszöktek, némi az osztrák [...] megbarátkozik, egynébány még pótlagosan internált egyén ide behozatik nekünk nyomorkodni. Ime, a lett azon szép számú s erőteljes emigrationak vége, minek jobb részét mink vittük át Törökbonba, hiszen! nem avval a szándékkal! Azonban a Török Kormányának hitelét fenn kell nekünk tartani, mert semmi elemet, mi hazánknak jövőre támaszul lehet, el nem szabad nekünk hanyagolni. De itt eredeti s organicus hibák vannak. Nagyon tartom attól, hogy akármit teszünk, akármit olyan szerző mint te tulajdon hathatós tolladdal írsz, mind hiába lesz! Haldokló testet csak ápolgatni lehet, fiatalságba visszaléptetni lehetetlen. Mi itt csak úgy tengődünk. Mindig azt halljuk, több jó kútforrásból is, hogy fogságunk szeptemberen túl nem fog kibúzatni. Magyarországból jöttek mint Perczel Miklósné s Ruttkayné, az Augsburghi Kávé- avagy jósnénikék egybangúlag Magyar Országgra nézve valami változást jósolnak, ennek következtében sok remény gerjedt. Én részemre csak akkor hiszem a tényeket, miután bekövetkeztek. Egyébiránt minden változást jobbnak tartom, mint a statusquot. Annyit mutat mindenestre, hogy az elkövetett rendszer nem boldogult meg. Egyébiránt itt meglehetősen jól sőt lehet mondani, sokban túlságosan deferentiával bánnak velünk a Pogányok. Megvallom részemről, hogy mennyire is óhajtom s sóvárgom felszabadulásom után, mert egyéni mozgás szabadságomat mindig minden felül becsültem mégis, mindent tekintetbe vévén, mégse bánom, hogy itt maradtam, mert „in fine finis”, ha itt nem lehet semmit se tenni, ott nálatok, de Angliában se lehet, s Angliában pénz nélkül elfoglalatlanul élni talán még bajosb mint itt „alla Turca” pipásan s narghilésan vesztegelni. A körülmények irántunk kedvetlenül fejlődtek, a dolgoknak más fordulóját ki kell várni. Én már nem hiszem, hogy valaha fegyveres kézzel fogunk Magyarbonba visszamenni, de a politikai események fejlődése következtében könnyen történhetik, hogy hazánk ajtai megegyszer nekünk is nyitva álljanak, s hogy az új szerepet játsszon. De ha lehetne is hódító képest visszamarchirozni, s bár volna mind a szükséges materialis, ami nincsen, hisz még akkor is bajos volna határozni, hogy s mi módon történjék az expeditió, annyi a vezér! S ha ez utóbbi sikerülne, még bajosb volna határozni, mi történjen akkor, mert nekünk azonnal két dynastiánk volna ki vetelkedésbe lépne az őket képviselő két tüzes férfiak személyében. Van nekünk a Kossuth ház s van a Perczel ház, kik már most dühös ellenségben egymás mellett laknak, s kinek mindegyikének maga pártja van. Bármennyire becsülöm s tisztelem azon férfiakat, csakugyan nagyon félek, hogy ha hazánk újra felébredne, hogy másodszer el ne bukjon, csak egy mód maradna fenn megmentésére. Az volna, hogy valami mély tűzokádó örvényt improvisálnánk,

mint milyent a gondviselés Rómának küldött vész idején, s abba Deciusként mind a két nagy hazafit bele ugrasztanók.

Nagy részvétellel hallottam, de engem sajnosan meglepett a hír, hogy feleséged még Magyar[ar] országban tartóztatva van. Azt hallottuk voltunk, hogy veled együtt van. Most, hogy Guyonnét, Kossuthnét, Perczelnéet kieresztették, a Ruttkaynének, ki Kossuth gyermekeit hozta, szinte két hónapra passust adtak, alig kétlem, hogy nejedet is fogják szabadon hagyni.

A megjelent brochurákból, mik a magy[ar] ügyet illetik csak kettőt olvastam eddig, melyeket Perczelné hozott. Az egyik Eötvösnek „Gleichberechtigung”-ja, mi maga nemében jó, a második Zsedényié, „Gegenwart Ungarn's” elég silány, hazug s nyomorult az én vélekedésem szerint, noha ez is a mostani rendszer elleni oppositionális!

Mi a cédulát illeti nincsen semmi baj! Halottam én is mindenféle pletykákat Widdinben s ha helyeden volnék, én ilyenek ellen nyíltan fellépnék, mert olyanak megvetni nem elég. Ha az ember meg nem hazudtolja, mindég ragad annak valamicskéje bozzá. Üdvözteidet az illetőknek bejelentettem, s ők viszont üdvözlének. Különösen feleségedem igen sok szépet mond neked, s ha, amint reményljük, majd vele egyesülve leszel, a te feleségednek is.

S most fogadd el szíves kézzorításomat, s őszinte tiszteletemet. Hiszen én itt semmire nem ajánlhatom neked szolgálataimat de akármi időben hidd el engemet

őszinte s hív barátodnak

Batthyány Kázmér

Az OSZK Kézirattárában őrzött eredeti kézírásos levél néhány szavát nem tudtam elolvasni, e helyeket szögletes zárójelbe tett pontokkal jelöltem. A kiutahiai internáltak – ahogy a levélből is kiderül – nem voltak hermetikusan elzárva a külvilágtól, hiszen olyan röpiratok is eljutottak hozzájuk, mint Zsedényi Ede vagy Eötvös József név nélkül megjelent írása.

Az emigráció Németországba (pl. Mednyánszky), Angliába (pl. Gorove) és Franciaországba (Szemere és Teleki) vetődött csoportjai mellett jó néhányan – többségükben a komáromi menlevéllel külföldre távozó – az Újvilágban kerestek és találtak menedéket. Az amerikások vezetője, a földfoglalás szervezője az akkor öregnek tekintett ötven-egynéhány éves Újházy László.

(Újházy László Szemere Bertalannak)

*New-Buda-on
Thomson-River (:Crooked
pork:) – Decatur County
– Iowa
6/IX. 1850*

Kedves Barátom! Reményilem Burlingtonból – Iowában – megkaptad leveletem, – melyben tudósítottalak, hogy az uti levél eránti kívánságodra nézve egyenesen Washingtonból egy jó emberem Tochmann által fogsz egyenesen tudósítani. Ezen Tochmann barátomtól az utolsó postával értesítettem, hogy intézkedésem tökéletesen sikerült – t.i. Webster Daniel külügyi titkár rendelést bocsátott a Párisi Amerikai követhez, hogy te az első álladalmi sürgönyökkel Párisból Washingtonba mint futár küldessél. Ez még többet ér minden utilevélnél; – mert e szerint – alkalmasint minden költségek nélkül átjöhetsz.

Igaz örömmel értesültünk a közlapokból és rokonimtól kapott levelekből, miképen nődnél megengedetett téged utól érhetni. Ezek régebbi tudósítások lévén, reményilem régen együtt vagytok, és indulóban Amerikába; – bár a kedvező sors megengedné, hogy mi is valahol együtt találkozhassunk, – vagy ha telepedni kívánsz – vidékemre jöbessél. A te szomszédságod már csak felérne egy egész coloniával.

Burlingtonig mi történt velem? nagyjából tudod. Rövid vonásokban közlendem veled további sorsomat. – Barátom! csak Burlingtontól kezdődött az igazi fáradalmas és sok akadályokkal megküzdendő vándorlás. 180 angol mérföldeket kelle menni a vidék belsejébe, többnyire járt utak és hidak nélkül, Július hónap legnagyobb forrásaiban, nehezen megrakott szekerekkel, miket vonni alig

birák marháink. Ha láttad volna főispány uramat, miként hajtotta szekereiben ökreit, és miként diskurált velök fenbangon ángolul, – bizon elmosolyodtad volna magadat. De a szükség és az erős akarát mindenre megtanítja az embert. Így történt velünk is. – Végre egy hónapi utazás után – Augustus 1-ső napjaiban – elértük az ígért földét, melyet telepünknek még az előleges kémlelő utazásomkor választottam, – s pedig még valami igazi szerencsétlenség nélkül – mulandó bajokat kivéve.

Válalkoztak velem ide kijönni kivándorlott magyarjaim között négyen: hadbíró és őrnagy Birányi, – buszár kapitány Takács, – főhadnagy Kovács, és polgári állású – Somogy megyei – Pomutz György, – én beted magammal lévén itt, mindössze 11-en szállók meg első e vidéket. – Segedelmek által gyámolítva annyit megtakarítottunk, hogy kiki közülünk vonó marháival, némi tehenekkel, és a szükséges gazdasági eszközökkel el vagy látva. Folyik tehát a munka, széna takarítás, és a prarienek – gyepek – első feltörése. –

A vidék – melyet választék – fekszik Iowa statusnak legdélibb részében – a Missouri statusnak határától csak egy pár mérföldnyire, egy gyönyörű középrendű folyó mellett, melyhez tiszta egészséges vizére nézve kevés hasonlító van az egyesült tartományokban. Azon felül a folyó alkalmas malmi és gyári építkezésekre. A föld magában – általán fogva – egyike a legtermékenyebb és legkövérebb – melyet az Unióban található, – könnyen – s bár száraz, bár nedves időben egyaránt művelhető, – külön a tiszta – azonnal feltörhető gyepek, külön a buja erdő, melyben elég cukor jávorok, makk és diót termő fák. A földművelés végett tehát itt fák irtásával korántsem kell bibelődni. Az éghajlat: többnyire tiszta verőfényes napok, – egészséges lég, – ritka esők, anélkül hogy a természet a szárazság végett szenvedni látszanék. Csak egy aggodalmunk van, hogy t.i. a vidék alkalmasint hidegebb, amint azt óhajtottuk, és gondolók; – mert már Augustus végével igen hűves éjeket tapasztalánk. Majd meglátjuk tovább, – ekkoráig az éghajlatról még nem ítéltetek tökéletesen.

Ha magamnak nem bízelgem, családom számára igen szép tájat választottam, és foglaltam bizony jó darabot – tetszésem szerint – a congressus szabad földéből, de hogy a folyónak mind a két partjait bírhasam készletre voltam egy előbbi foglaltól – squattertól – foglalási jog igényét megvenni. Van különben körültem szabad hely még többek számára is. Ha tehát vannak, kik határozott telepedési szándékkal és jó kedvvel bírnak, azok ide jöhetnek és a vidék jó voltában nem fognak csalatkozni.

A mint levelem hely és idő keltéből látod, teljesítettem kívánságodat és telepünket Új Budának neveztem. E név ugyan jobban illett volna csak nagyobb telepnek, – de egy látszik nekem bizonyosnak mégis csak: vagy még egyszer vissza térünk diadalmasan Ó Budánkra, – vagy ha nem, úgy ez Új-Buda nevekedni fog.

Leveleidet tehát küld e helynek címzete alatt: via New York; – Princeton – Mercer county Missouri; – Nine Eagle Post office – Decatur county – Iowa –

Az előbbi hét postájával kaptam az első levelet Kossuthtól Brüsszából Marz. 27-ről. Válaszát második rendű levelemre, – első iratomat ő meg nem kapván. Kaptam tőle egyszersmind némi utasításokat, és egy, az Amerikai néphez intézett szöveget, mely minden esetre jó hatású leend, és ügyünk iránti rokonszenvet újabban fogja fel éleszteni.

Itten a congressusban – még a nagy benső kérdések sem lévén eldöntve – föld adományozásunk tárgya sem tárgyaltatott. Mozdítom most újabban a köveket.

Köszöntséd a többi magyarokat, különösen Telekyt. Nem sokára majd neki is írok. Most nem érkezem; mert paraszt létemre csak akkor írhatok, ha eső szorít a sátoromba, itt pedig, amint feljebb mondom – nem sok eső esik.

Isten hozzád, a legközelebb leveleink általi találkozásig – bár személyessé válhatnék, – és ne felejtkezz meg az öregekről, ki téged ifjabb barátját annyira szeret

bíved

Újbázi

Az emigráció szellemi központja azonban, jöllehet Kossuth egyelőre tétlenségre van kárthatva, mégiscsak az isten háta mögötti Kiutahia, ahova a főbbek közül Ausztria nyomására Kossuthot, Batthyány Kázmért, Mészáros Lázárt, a két Perczel testvért, Mórt és Miklóst, Asbóth Jánost, Gyurmán Adolfot, Szöllösi Ferencet internálták. Önként követte őket többekkel együtt az a Házmán Ferenc is,

aki terjedelmes leveleiben nemcsak az emigránsok helyzetéről, hangulatáról tájékoztatta Szemere Bertalant, de közös titkuk, a korona rejtékhelyének elárulásáról is beszámolt. Viszonyukra jellemző, hogy Szemerétől, egykori főnökétől kér tanácsot, mikor később döntenie kell, hogy elkísérje-e Kossuthot amerikai útjára. Olykor viszont a csípős megjegyzésekkel sem takarékoskodik. A mindenkit kritikus szemmel figyelő Házmánt az egykori miniszterelnök a következőképp jellemzi naplójában:

„Ővele gyakran levelezek, bár levelei sokszor bántók. Mindig kérdez, mindig elmondok neki mindent, s ő mindig azt hiszi, valamit eltitkolok. Mivel ő tartalékos, titkolózó, másról is azt hiszi... Házmán, 1848 előtt budai követ, főjegyző volt, – 1848-ban a minisztériumomban tanácsos, aztán osztályfőnök. Miután Debrecenben, bár későn, megjelent, Batthyány a külügybe nevezte ki. Utóbb Kiutahiában volt, – Kossuth mindig gyanúsítá, – onnan Amerikába ment. Tanult s olvasott ember, sok nyelvet tud, hanem nem a tett s határozott fellépés embere, doctrinair, fogalmazásaiban némi homály s elvontság van, elméleteket szeret, mint jellem tiszta s elveiben szilárd.” (Szemere Bertalan: *Naplóm*. II. 277–279. l.)

(Házmán Ferenc Szemere Bertalannak)

Kutabria Sept. 30ik 1850

Kedves Barátom!

Leveled meghatott, mert első mely Európából hozzám érkezett, és mert látom belőle mennyit szenvedsz mint magyar és mint ember. A sors megkísérti benned az apát, a férjet, a barátot és a hazafit. Ha való, hogy kedves nőd végre megszabadult, eddig csak a férjnek jutott enyhítő vigasztalás, ha ott lennék, tapasztalnád, hogy van bű barátság is, mely eszmében érzetben osztozik; a hazafiság a szerelemhez hasonlít, mely annál inkább tisztul, minél többet áldoz: bizonyos vagyok, hogy azon magasztos érzés benned enyészhetlen és hogy munkásabb lesz azon mértékben, melyben azoknak száma csökkent, kik a remény pislogó mécsét ápolják.

Azt írtad, hogy ottan élni ép úgy rabság mint itt. Csalódot. Téged a civilizatio közepette a hazátlanság bújja és azon utálat nyomaszt, melyet a szolgaság színeit változtató népek iránt minden gondolkodónak éreznie kell. Engem és bennünket e vad országban a börtönzés szenvedése, minden szellemi és anyagi élvezet nélkülözése is kínoz; és mily társaságban? Ki ügyeinket oly szerencsétlenül vezette, itt megközelíthetetlen, kísérőivel csak napi rendeletek útján szól; azokban nem barátokat hanem cselédeket lát. Kormányozni akar itt is, de az absolutismus elvei és formái szerint; [Perczel] Mórral és [Mészáros] Lázárral nem beszél, ezek őt tartják tébolygónak, ő amazokat. – Ehez még a többi követő, kísérő és internalt lengyel és magyar egy szűk kaszárnnyában; boldog Isten milyen emberek! – gyűlölet és hízelgés, rágalom és képmutatás, döllyf és szolgaság, irigység és hazugság mindennapi kísérőnk, elaltatónk bosszúság és undor; képzelj még e fölül fogságunk határozatlanságát, elszigeteltségünket a világtól és tömlöctartóknak szeszélyeit. A testi szenvedéseket számba nem veszem, de milyenek a lélekéi? – Barátom a te rabságod eszményi és szabad elhatározásod kifolyása, a miénk a kényszerűség; te hasznos vagy és leendesz, mi célnélküli zsidótársaság, mely lelki táplálék hiányában elsatnyul és szellemének sírásója.

Te azt hiszed, hogy a népek sülyedése még soká fog tartani; én is, de hiszem azt is, hogy mennél inkább sietnek a kormányok elérni a kényuraság tetőpontját, annál közelebb viszik a népeket a szabadsághoz. Az absolutismusnak hosszú életet nem jövendölhetnek. Erősebbek a meggyőződések és tartósabbak, mint az ármány cseles művei. Épen ezért nem osztozhatom azon nézetedben, hogy még két kötetnek kiadásával bevégezted légyen pályádat hazánkra nézve. Hazánknak joga van reád lehető fejlődésében, mert az kit hír szerint oly mesés ragaszkodás követ számkivetésében is, új támadás sikeres vezetésére nem alkalmas, a hiúság és nagyravágyás nagyobb tért foglal el szívében mintsem a hazafisággal megférne. Otthon népszerűségét rontani veszélyes, mert nevében a forradalom történetét bírja a nép, becsmérlésével a forradalmat kárhoytatnók, nevével a reményt szakítanók ki a nép szívéből.

Rendszert rendszerrel nevet névvel kell elszorítani. Helyzetednél fogva jobban ítélsz e részben, mint én fogságomban.

Hogy személyes ismeretséget nem kötsz, igen sajnálom. Ismerem természetedet; mely elvonultságra hajlik; de e sajtáságot bizonyos mértékben le kell győznöd; a személyes érintkezés élénkebben hat nem csak a tömegre, de még az értelmesekre is, állandóbb benyomást hagy maga után, és erősebb hajlandóságot ébreszt mint az írás. Hogy népszerűségben a lelkesültség hiányzott, elvonultságod okozá, melyet bármi munkásság nem pótol; a szerencse azért üldözött, mert nem színészkedtél; hiába egy kis színészet nélkül népeket nem nyerhetni, tanúsítja a történet.

Lám, én tanácsot adok neked, ki azt nem kéred és arra nehezen szorulsz. Adj viszont nékem, ki kér és arra valóban szorul. Ha innét menekszünk, hova menjek, mire készüljek? – Biztos-e a levelezés Paris és Budapest között? és lehet-e levelet azon úton innét is baza juttatni?

Munkádat szeretném olvasni, de nem juthatunk könyvekhez, pénzünk mit eddig Stambulba küldtünk oda vészett, de könyv nem érkezett, jöllebet tízszeres árat fizettünk. Bánom hogy Sumláról 1849 végén el nem menekülék, passusom pénzem volt, de Klossulth, kivel tervem közlém, becsületbeli dolognak állítá az emigratiót elbagynom, és én engedék; hiszem, hogy munkádat megelégedésre fordítottam volna.

[Batthyány] leveledből igen keveset, az emigratio viszonyairól semmit sem közölt, jöllebet a hozzám intézettet előtte felolvastam. Derék ember, ám de a seigneuri emlékezetek nem enyésznek oly hirtelen. – Most hírlík, hogy a telet talán Brussaban töltendjük. Ez esetben hiszem tavaszki elbocsátatásunkat. – Hogy állsz Telekyvel és Pulszkyval? – E levelet Batthyányné viszi Stambulba, honnan négy hét múlva visszatérend: – Perczel Mórné megérkezett, és Klossulthnét meglátogatá, ez itt eseményt képezett. – Mór és Lázár üdvezel, nem írsz néhány sort az elsőnek?

Isten veled és kedves nőddel! kinek szenvedéseiben őszinte részt vevék. – Kedvezzen a sors gyakrabban és állandóbban mint hű barátodnak

Házmán

A levélben említett Szemere-munka nem került nyomdába, kéziratát nem ismerjük, de feltételezhető, hogy ez volt alapja az 1852-ben (1853-as évjelzéssel) Hamburgban, német nyelven megjelent *Politikai jellemrajzok*-nak. Ennek az emlékirat értékű munkának 1990-ig kellett várnia, hogy a kitűnő bevezetéssel és eligazító jegyzetekkel, valamint okmánytárral gazdagított magyar kiadása megjelenjék. (*Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos. Okmánytár. S.a.r., a bevezetőt írta, az Okmánytárat, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította Hermann Róbert és Pelyach István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1990.*)

Szemere a kis-ázsiai internáltakkal folyamatosan tartotta a kapcsolatot. Batthyány Kázmér, Házmán Ferenc és Mészáros Lázár olykor terjedelmes levelei nyomán szinte bepillantunk az internáltak mindennapjaiba is. Mészáros Lázár joviális humorral fűszerezett levelei mindig visszafogottak, inkább a bölcs derű, mintsem a sértett keserűség jellemzi magatartását. Leveleit olvasva igazat kell adnunk Szemerének, aki szerint Mészáros írásait „nehéz volt érteni, de nem kellemetlen olvasni, társalgása kedves és vonzó volt, mindig víg, mindig nemes, mindig humorteljes, dévaj”. (Szemere Bertalan: *Naplóm. II. 116. l.*)

(Mészáros Lázár Szemere Bertalannak)

Kiutabia 18/I 51.

Tisztelt Barátom!

Az Ur Isten áldjon meg – de nem a Magyarok Istene, ki rólunk elfelejtkezni látszatot s látszik – szíves m[űlt] b[ől] 15-dikén írt leveledért én pedig annál inkább köszönöm minél fogva váratlanul lepet meg, nem vélvén Párisban találni annyi vissza néző hajlamot bukásunk után, midőn a sok német nyilatkozatok az ellenkezőről értesítettek. Én ugyan ezekre mítsem hajtok, s ezért a barátságos magyar nyilatkozat már azért is kedvesebb mivel egy férfitől jön, ki többen ellenzék nézeteimmel s maga azon

észbeli tehetőségek közé tartozik, ki entudattal dolgozott ügyünk élén. A sors azonban úgy akarta, hogy veszejtsük és pedig társaságban veszejtsünk a sokféle, a különböző, a fel s lemenendő érdem szeréni tulajdonainkkal, hogy így a csúcán álló a talpalaton állóval egymás közt mit sem vessenek szemökre, el nem felejtve azt, „non si rationem posteritatis habeas, quidquid non est peractum pro non inchoato est...” Amen. [ha nem törődsz az utánad következőkkel, bármi is, ami nincs befejezve, olyan, mintha el sem kezdted volna... Amen]

Szíves tiszteletemet s hódolatomat Kegyes Nődnek, amint örülök hogy egyesült, úgy sajnálom hogy a civilisatio első egyik országának levegője olly roszul hat egészségére, hanem reménylem – mivel óhajtom – hogy a barátsági kötelék hatása által majd megszokik, és a jövő tavasszal majd megjobbul, legfőképp ha a zöldet keresened, melly St. Germain tájékán, hol erdő, gyeplő, szabadabb levegő, vaspályával ~ órai távolságra igen könnyen elérhető, ahol vagy pedig Párisban magában örülni fogok, ha bár rövid időre is a debreceni társalgást folytathatandjuk.

Hanem mikor fog ez megtörténni, azt Ausztria tudja, mivel még eddig rajta állott meghatározni az elérésztés idejét. A Padisa kívánná ugyan megszabadulását ha másért nem is a költségért – mind eddig több milliókra mondják – hanem Ausztria Kossuthot szeretné biztos helyén tudni a többit már mibe sem veendő a Padisa pedig vagy mind vagy senkit [...], az értekezések most azon stádiumba érkeztek, hogy Ausztria egy agenst küld ide bizonyos feltételek mellett Kossuthon kívül a többit szabadulással megkínálni, mit ha el nem fogadnának, úgy a török kormány a reclamatio terén maradhat. Ennek ellenébe az itteni külügy kinyilatkoztatta, hogy a legalis eszközöket mind kibaszálni akarja, és eztán ha nem sikerülend úgy hatalmánál fogva cselekedni, de mit? mikor? senki sem tudja, ha még Palmerston a parlament kinyitásakor megtagad benünket, úgy a három év legkevesebb mit tölthetünk itten.

Nem tudom, hogy az a sok dii majorum és minorum gentium [főistenek és alsóbb rangú istenek], kevesbbet angoly status férfi-e, mint mi itten, azaz hogy azok a politicus vélemény szerint osztják-e magány társalgási köröket, vagy hogy a közös szerencsétlenség jobban egyesíti őket, mint quondam? Mi itt derekasan megtartjuk elszigetelésünket, bár egy kaszárnnyában lakunk – Batthyányn kívül –, Kos[suth] még most is uralkodik és van udvara, mi több testőrsége, haditudományban neveli magát, jövendőben nélkülözni akarván a vezéreket, az alvezetőknék egy útmutatást is írt. Vele Visoczky társalkodik a főbb lengyelek közt ki lévén jejelve ez – egy időben – ő alatta főbb hadi szerepet viselni. Perczel nejjével és testvérével s nejjével szinte magának él, elkészítvén memoirjait. Dembinszky magának és én magamnak annyiban, hogy K[ossuth]-val soba sem, P[erczelle] keveset, hanem barátságilag Batthyánival gyakrabban, Dem[binskivel] pedig minden napos, együtt ubistevén. Bat[thyány] mindenkivel barátságos, ez az életünk, a szombat leghíresebb napunk, mivel akkor érkezik a posta. Kos[suth] akart egy gyarmatot itt is összeállítani, hanem eddig nem sikerült. Vannak hébe korba látogatóink, a leghíresebbik David Urqhart volt, ki Kos[suth]ot egy geniének gyermek ingeniitással jellemezte, mellette csak még egy 7 éves gyerkőczét találván különösnek az egész emigratioba, mivel törökül tudott beszélni, bennünket mindanyikunkat leszidván, hogy még ujjainkal enni sem tanultunk meg auch gut.

Ujbáznak leveléből Beöthyhez lenyomatva a 14-dik X-beri [decemberi] Pesti Napló számában érttettem sorsát, örülök rajta hogy van egy menedék szabad világban hová az izmos erők gyűlhetnek, magoknak egy új bazát szerzendők, én ha vén nem lennék magam is részt vennék, hanem így a sorsra bízom magamat, jöjjön aztán akár mi.

Végre lévén itt egy becsületes Bankár Alleon Jacques, ki olly szíves levelezéseinket biztossan helyre juttatni, nem tehetek mást mint igen igen megköszönni szíves ajánlásodat és későbbre feltartani és kikérni. Tehát még egyszer az Isten áldjon meg s boldogítson kívánja tisztelő barátod

Mészáros Lázár

A Kiutahiába száműzötteket, ahogy Házmán írta, „a börtönzés szenvedése, minden szellemi és anyagi élvezet nélkülözése” kínozza, ugyanakkor azonban anyagi gondjuk nem volt, mert a Padisah ha nem is bőkezűen, de tisztességgel gondoskodott az internáltak ellátásáról. Párisban és Londonban egészen más volt a helyzet. A menekültek vagy otthonról kaptak pénzt, mint például Gorove, vagy a gyéren csurranó, jobbára csak csöppenő segélyekből tartották fenn magukat. Anyagi gondok

nehézítették mindennapjaikat, és ez leginkább azokat nyomorgatta – és többségük ezek közül került ki –, akik otthoni életükben ilyen jellegű problémákkal nemigen találkoztak. Ha éppen híjával voltak a pénznek, a birtok és rokonság biztonságában könnyű kézzel firkantották oda nevüket egy-egy váltó alá. Párizsban és Londonban nem lehetett erre hagyatkozni. Ott úgyszólván mindenki könnyen rászorulhatott a baráti, bajtársi segítségre. Valami ilyesmiről tanúskodik gróf Bethlen Gergely Szemeréhez írt levele is.

(Bethlen Gergely Szemere Bertalannak)

[Párizs, 1851. február 4.]

Tisztelt barátom

Nulla calamitas sola [a baj nem jár egyedül], nagyon régi, de nagyon igaz közmondás, melyet újjalag tapasztalok a jelenben. A dolog oda megy ki, hogy szegény Sándor most különben is egészen pénz nélkül van, nem csak, de sőt még némely apróságokat is fizetni így kéntelen amely fizetést máskor könnyen lehetne balasztani, ami most tsaknem lehetetlen, és ottan is amint mondám legsürgetőbb költségeit sem fedezheti, annál fogva igen szívesen és a legbarátságosabban kérlek adj neki ha tsak lehetséges 300 francot ezen hó 20-dikáig mikorra hópénze bizonyosan megérkezend és amikor a fenn említett összeget minden balasztás nélkül köszönet mellett visszafizetendi; amiről betsületemmel kezeskedek.

Mintbogy tudom hogy a mi mostani állapotunkba az ily dolgok nyilvánosságát kerülni tanátsos, ígérem néked a legszorosabb titoktartást és ha kívánod még Sándornak sem mondom meg hogy kitől van a pénz ha olyan jó volnál és adnál, ezt én most nem legelőször tenném Sándorral mintbogy volt még ily esetünk.

Válaszodat nagyon várva és magamat barátságodba ajánlva maradok őszinte barátod

B. Gergely

Paris 4-ik Fr 851

rue de Montyon No 17

A levélben említett „szegény Sándor” nem más, mint *Teleki Sándor gróf*, annak a koltói kastélynak egykori tulajdonosa, ahol Petőfi és Szendrey Júlia mézesheteiket töltötték. Egyébként ugyanezen a napon – 1851. február 4-én – Bethlen Gergely még egy rövid levelet küldött Szemerének, amelyben mintegy magyarázatul a következőket írta:

(Bethlen Gergely Szemere Bertalannak – részlet)

... meg vagyok győződve aziránt, hogy te bizonyosan semmi haragtartáshoz hasonló indulattól vezéreltetve nem fogsz semmit is tselekedni, úgy arról is meg vagyok győződve, hogy Sándor semmi legkissebb rossz indulattal irántad nem viseltetett soha is de sőt ellenkezőleg igen tisztel és hogy ha tetzőleg meg is bántott, az bizonyosan nem rossz indulat hanem valóságos indolentia és disznó restség: mostani állapotja is tsupán tsak annak köszönhető.

Kérlek azért szíveskedjél oly szempontból nézni a dolgot mely szerint ne a külsőleg tettőt, hanem a valóságost akard látni, mely bizonyosan nem oly színű milyennek tettzik.

Hogy Szemere elküldte-e a kért 300 frankot, nem tudjuk, azt viszont igen, hogy a levél írásakor Teleki Sándor már három napja az adósok börtönében ült. Ő maga néhány nappal később, 1851. február 6-án egy Kossuth Lajoshoz írt levelében a következőképp adja elő a történetet (Teleki Sándor: *Emlékezzünk régiokról*. Emlékezések és levelek. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Csetri Elek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 391. l.):

(Teleki Sándor Kossuth Lajosnak – részlet)

1847-ben, mikor még Kővár-vidékén sok és több román falunak hatalmas ura és zsarnok podestája voltam, én, a büszke földesúr s a garbonáci fürdőtől Priszlopig és onnet Poplisig minden saját enyém volt, odaszámítva Gaurát, Leckiát (anyai részen) és több fél-román hurubás falut, tehát akkor Bécsben kecskémnek egy 2000 pengős váltót méltóztattam aláunterschreibolni s ezért engemet most itt Párizsban méltóztattak becsukni. Kérdi Ön: Hogyan lehet az? Felelet: a Schneider Mister Ebenstein zsürirozta a váltót egy idevaló huncfutnak és az mint francia alattvaló a törvények értelme szerint ideiglenesen hüvösre tétetett. Vagy világosabban az atyai kormány megvette váltómat egy pár forinton s báró Hübner őexcellenciája mindent elkövet, hogy csekélységemet, ki nem bírom kegyöket, a lehetőleg ambetirozzon.

Hanem ezúttal igen felsültek a jó urak, mert én nem átallok ügyemből a legnagyobb publicitást csinálni s holnap pörömet a tribunal de commerce előtt Arago Emanuel a Montagne egyik legjelesb képviselője védendi. Elvesztem vagy megnyerem peremet, mindegy, de legalább alkalom Osztriának, ferde, cudar, alávaló kisszerűségeit ismételve, más formában a lapokban hirdetni. Én igen örülök jeleni állásomon, mert tudom, hogy általa az ügynek szolgálatot teendek. Mi engem illet, meg vagyok szokva a tömlöc és kötélhez, mint a szép szűzlány a kényeztetéshez. Társaim tömegben látogatnak meg naponta és Vukovicsot kivéve, senki nem fájdalmaskodik fölöttem. Tán igen hosszan írtam magamról, hanem e percben interessánt fiatal embernek tartom magam.

Teleki Sándor a baráti segítséget következetesen visszautasította, és hat hónapon át, szeptember 3-ig lakója maradt az adósok börtönének.

A bizalmatlanság, a kapcsolatokban állandóan ott settenkedő gyanú az emigráció természetesnek tekinthető kísér(t)ője. Okkal, mert az emigrációs egyesületeket, összejöveteleiket szinte megszállva tartják a fizetett besúgók. Alig képzelhető el olyan tanácskozás, ahol hazafinak álcázott „téglák” ne szimatolnának, s ne próbálnák elhinteni a viszály magvait. És a csábítás is hatalmas. A szabadságharcot leverő hatalom egyre alább szállítja az amnesztia árát, az évek múlásával együtt fogy azoknak a száma, akik nem keverednek az árulásszámba menő amnesztiakérés gyanújába. Az egyébként ártatlan pletyka és a megbocsátható emberi hiúság vétkei az emigrációs létbizonytalanság politikával fertőzött légkörében más szint kapnak, és az áldozat joggal érezheti, hogy méltatlan hajsza indult ellene.

A politikai szereplők magánleveleivel is csínján kell bánni. A köznapi értelemben vett őszinteséget hiába keressük bennük. A düh, az elkeseredés őszinte kitöréseiben nincs okunk kételkedni, de a baráti gesztusok és nyilatkozatok mögött észre kell vennünk az óvatosság diktálta politikusi etikettet, amelyet nem valami ármány, cselszövény vagy fondorlat diktál, hanem az ügyet – az emigráció, a haza ügyét – szolgáló ésszerűség. A magánlevél írójának például arra is kell számítnia, hogy levelét nemcsak a címzett olvassa, s bizalmas közlését mások félreérthetik, esetleg sérti őket.

(Szemere Bertalan Teleki Lászlónak)

[Párizs, 1851. március]

Elolvastam, Barátom, B[atthyány Kázmér] levelét. Én azon csodálkozom, és nem is.

Nem csodálkozom, ha azt hiszem okául, hogy ő nem republicanus, hanem politikailag helyes vagy okos útnak azt tartja, amit Koss[uth]nak ajánlani látszik azon levélben, melyben Urquhartról szól.

De másrésről igen csodálkozom még is, és mondhatom, különösen e kérdése: mit tartasz felőle? – igen igen mélyen metszette lelkemet.

Okául mondom a következőket.

Nem tudok rá esetet, hogy a min[iszteri] tanácsban ellenkező véleményben voltunk volna, sem az elvre, se a tapintatra, modorra nézve. Midőn mint min[iszteri] szóltam Debrecenben és Szegeden, mindig magasztalással szólt, szemembe, statuspolitikai tekintetben, eljárásomról. Együtt voltunk a G[örgei] táborában, együtt mentünk Bemhez, együtt a török földre. Az elszántságban sem különböztünk.

És most hány nevet nevez előttem, és nézd meg ama név-gradatiót jól.

E napokban olyasmi jött fülembre: hogy te azt hiszed, nem vagyok bizalommal irántad. Bámultam e biteden, mivel jól emlékszel, nemcsak titkom nem volt előtted, sőt szemrehányásokat tettem, ami, az én felfogásom szerint, a legnagyobb bizalom jele.

Nem szóltam volna erről neked, de az hogy te B. levelét közléd velem, arra mutat, hogy te mégis méltánylod őszinteségemet.

Én ezt, tőled, annyira méltánylom, és köszönöm, hogy kijelentem, miképpen ha nem teszed vala, nem vebettem volna rossz néven, – mert ez már valóban baráti tett.

De ép ezért, s csak ezért érzem magamat felbíva, felbátorítva, hogy én a helyedben ezt tenném.

Kérdi véleményedet, nem tudom a modoromra, vagy elveimre nézve? Írd meg. De ezt tudni nem akarom, megengeded.

Hanem, megvallom, szeretném ha tennéd neki ama kérdést: hogy miért teszi ő neked e kérdést, ki min[iszter] társam volt, és fogytig együtt valánk? Elveimet nem ismeri? Vagy modoromat, mi alatt az eszélyes eljárást értem? Vagy jellememet nem?

Ha nem tartanám őt egyrésziül kissé közömbösnek, de másrésziül fontos és súlyos egyénnek a jövődöt, az orszálg jövőjét tekintve – e megfoghatlan kérdezősködése után egyszerűen hallgatnék.

Isten veled. Fogadd hálás köszönetemet

bíved

Sz

Az efféle levelet semmisítsd meg.

A fenti levelet olvasva önkéntelenül azt kérdezzük: ebből a hármashból – Szemere Bertalan, Teleki László és Batthyány Kázmér – ki kinek a barátja? Vagy egy kissé zavartan azt kell feltételeznünk, hogy a működő emigrációban, egyáltalán, a politikai szférában ez a szó, hogy *barátság*, nehezen értelmezhető. A mi „nagy emigrációnk” is joggal elmondhatta magáról, hogy „homo sum; humani nihil a me alienum puto”. Tőlük sem volt idegen semmi emberi dolog, s botrány is akadt körükben bőven. Ezek egyikéről számol be dühös levelében az akkor egy ideje már Svájcban tartózkodó Teleki László Szemere Bertalannak.

(Teleki László Szemere Bertalannak)

(Genf 1851) Május 23ikán

Kedves Barátom, Bámulattal olvastam Pulszky levelét. Azzal a szemtelenséggel bizony nem tud hazudni senki. És milly képtelenek ezek a hazudságok.

[1.] Azt mondja én megszóllítottam Br[anyiczky]-t adna pénzt s ő ígért is s ebben iniciatívám elismeri. De hozzá teszi, nem tartotta ígétét Br[anyiczky] mindaddig míg Bikkesy reá nem beszélte. S mikor beszélte volna őt reá Bikkesy? Akkor mikor pénzünk elfogyván, végre Londonban segedelemre szorultunk. Hiszen az előtt nem lehetett Br[anyiczky] azon helyzetben, hogy irányomban ne tartsa szavát, mert hiszen Pulszky leveléből is világos, hogy az előtt nem volt szükségem pénzre, nem lévén pedig szükségem nem kértem.

2. Mily ostobaság olyat állítani, hogy Bikkesy reá beszélte volna Branyiczkyt bármire is hiszen Bikkesy nem ismerte Branyiczkyt; s csak az én ajánlatom következtében találkozott véle.

Mindezt Pulszky tudja és ilyeneket állít!!

3-or Meri állítani, hogy ő neki később eszibe jutván mi szerint Branyiczkinél 20 ezer franc van a mi dispositionkra, az a 20000 franc t.i. melyet én a nekem adott 25000 forintból (miután abból maga vallomása szerint Pulszky 5000-et elköltött) visszaadtam neki, ő és Lord Dudley Stuart nekem írták volna, hogy én azt a pénzt bizonyos célokra venném föl. Mire aztán Br[anyiczky] a mondott összeget Lord D. Stuartnak valósággal assignálta volna. Ez mind tökéletes mese. Pulszkynek semmi sem jutott eszibe. Nem is írtak nekem mert én akkor (ez 1850-ik év, Január elején volt) Londonban voltam. Lord

Dudley Stuart hozzám jött s mondotta, hogy nekik bizonyos magyar szükségekre pénzre volna szüksége, 20000 francra mit Londonban összevásárolni nem képes, s kért engem, tennék e dologban valamit. Én ígértem hogy teszek s tettem is. Pár nap múlva a pénz Lord D. Stuartnál volt.

A dolog tehát következőleg áll. Braniczkival Parisban megismerkedvén ígéretet vettem tőle, hogy ő nekem pénzt ad mibelyt arra szükségünk leend. (Adott is már az előtt egyszer 4000 francot még 848 végén, de én azt neki kevés hetek múlva visszaadtam.)

Nem igaz, hogy többszöri felszólításom után is nem tett volna semmit is, hanem mibelyt én őt felszólítottam Bikesy által, kit mint mondám ő nem ismert, küldene pénzt, azonnal írt nekem és a 25000 francot assignálta. – Bikesy a maga dispositójára is kért pénzt, de neki Br[anyiczky] nem adott. Később mondá hogy azért nem adott, mert előbb meg akarta töllem tudni hogy Bikesy milyen ember.

Valahányszor engem Braniczki ez időben s az előtt látott, mindannyiszor ismételte hogy ad pénzt ha szükségünk lesz de azt senki más dispositójára nem bízta mint az enyimre. Ugyan ezt mondta mikor neki a húszezer francot vissza adám, – egyenesen kijelentette csak róllam akar tudni és csak velem akar lenni érintkezésbe, senki mással nem, mert engem ismer.

Így tehát világos hogy ama 25000 francot mellyből én egy fillért sem költöttem – s melly részint Pulszky részint baráti által Angolhonban adatott ki – az én szerzeményem volt – s annak fejében kárpótlásul 250 francot küldeni bizony furcsa igazság és méltányosság.

Szerettelek volna megkérni hogy ezen levelet küld el Pulszkynek, de tudom hogy te neked kellemetlen lesz a dolgot tovább fenni. Tehát írok Pulszkynek. Én a dolgot abban nem hagyhatom. Valamellyik közülünk szemtelenül hazudott vagy én vagy ő. Ki kell sülni mellyik? Nem sokára kapsz levelet Pulszkytól.

Teleki Sándor üggye el van-e már ítélt? Senki nem ír rólla. Talán nebeztelnek reám baráti, mert az ítélet előtt mentem el. Sajnáltnám, igen sajnáltnám – bizony nem maradhattam volna tovább Parisban. Egészségem nem enged, erszényem sem.

Itt nincsen új. Nekünk csakugyan mégis készülnünk kell. Ugy-e készülnünk? Összpontosítani kellene erőnket, s egyhangzásban működnünk. – Kedves barátom akarod-e ezt? Én mindenről tudósítandlak arról meg lehetsz győződve. Nem fogok világosan írhatni, de úgy írok hogy megérthess. Írtam annak a tékozlónak (tékozlónak nevezem mert adósságokat csinál) ki nekem Londonból Párisba írt, s nekem ide egyik barátjához ajánló levelet adott. Még nem vettem válaszát.

Ismét kaptam Batthyány Kázmértől egy levelet April 24-ikéről. Azt mondja szabadon akarják őket bocsátani azon föltétel alatt hogy megígérjék miszerint Americába mennek onnan soha többé Európában vissza nem jövendők. Ezt kívánja Ausztria. Ezt ők természetesen el nem fogadhatják, tehát a dolog még mind függőben van. – Ez levelének foglalatja. – Kossuthnak is kaptam egy levelét Martius 21-ikéről. Semmi érdekest nem tartalmaz. Még akkor hitte, hogy Aprilban föltétlenül kiszabaduland. Isten veled kedves barátom nődnek csókolom kezeit. Öllelek

hív barátod

Bunbury

Az *audiatur et altera pars* elvének esetünkben könnyű megfelelnünk. A Branyiczky-konfliktust ugyanis a konfabulálásra hajlamos Pulszky Ferenc is előadja több kiadást megért, élvezetesen megírt emlékiratában (Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. II. köt. Bp., 1958. 15. l.):

Branyiczky, a gazdag lengyel emigráns, még a világozi katasztrófa előtt augusztus havában 25.000 frankot tett Teleki diszpozíciójára, a magyar ügy előmozdítására, amint azonban a világozi nap híre megjött, Teleki ezen pénzt visszaadta, mert azt tartotta, hogy ez politikai célra volt adva, nem az emigráció felsegélésére. Én ezt egyszer Bikesynek elbeszéltem azon időben, midőn tervünk volt Kossuthot Kiutahiából megszöktetni, mire Hennigsen ajánlkozott. Erre pénz kellett, lord Dudley Stuart és Záhnsdorf készek voltak a költségek egy részét megadni, de a főösszeg még mindig hiányzott, Bikesy tehát elment gróf Branyiczkyhoz, s előadta neki a tényállást. Branyiczky ugyanazon 25.000 frankot, melyet annak idején Telekinek átadott volt, most e célra lord Dudley Stuartnak küldte meg. Teleki, kinek a londoni emigráció Vukovics révén időről időre szintén alkalmatlankodott, megtudta, hogy én Bikesynt nagyon megdicsértem tapintatos eljárása miatt Branyiczkynál, ez hiúságát megbántotta, s szenvedélyes

levelet írt nekem, igaz-e, hogy én Bikkesynek tulajdonítom az érdemet a Branyiczkytól szerzett pénz dolgában, holott ő szerezte meg azt először, s nála nélkül a lengyel gróf Bikkesyt nem is ismerte, s a magyar ügyvel nem sokat gondolt volna. A felvilágosítás megnyugtatta ugyan, de a további levelezéssel mégis felhagyott velem...

Pulszky persze szeretne volna elhitetni, hogy Teleki ellenszenvé teljesen független a szabadságharc alatti magatartásától, Bécsből való gyászos és gyáva szökésétől, a Branyiczky-ügytől, és jóval régebből datálódik. Szerinte, ahogy emlékiratában is megírta, Teleki László azért neheztel rá, mert *Kegyencének* nemzeti színházi bemutatóján az előadás közben páholyában elaludt. Ezt a hiúságán ejtett sebet Teleki sosem tudta megbocsátani. Védekezésnek frappáns, magyarázatnak kevés. Teleki „tartózkodását” ebből a színházi incidensből nem lehet levezetni.

A fenti levélben szó esik még bizonyos *tékozlóról*, aki adósságokat csinált, és aki Londonból írt Teleki Lászlónak. Az emigráció történetének eddig felül nem múlt szakértője, *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852* című forráskiadvány szerkesztője, Jánossy Dénes szerint e mögött a név mögött Batthyány Kázmér rejtőzik.

A másik adósságcsinálóról – Teleki Sándorról – csupán érdeklődik Teleki László, s valószínűleg nem is sejtí, hogy Bethlen Gergely szigorúan bizalmas közreműködése révén Szemere is kapcsolatba került a könnyelmű és börtönbüntetésével „Osztriát” kipellengérező gróffal. Valószínűleg nem tévedünk annak feltételezésével, hogy a még mindig az adósok börtönében senyvedő Teleki Sándor Bethlen Gergely unszolására írta Szemerének az alábbi levelet.

(Teleki Sándor Szemere Bertalannak)

Párizs, 1851. júl. 28.

Barátom! Bútorokat legjutányosabban beszerezni a Hotel de Boullionban (pla. de la Bourse) hol a törvényszéki kényszerített árverések történeke legcélszerűbben lehet. – Clemence atyát, ki az összevásárlási mesterséget rég oltá úzi s értelmesen folytatja, midőn paracsolod rendelkezésre állítom; méltóztat engem tudósítani hogy mikor küldjem hozzád, ő mindenről legjobban felvilágosítand.

Igen én a napokban kiszabadulok – s maradok irányodban a régi – de kérlek gondolj vissza, én sohasem változtam, de irányomban te csalódtál.

Magad írod: „valaha sok évek előtt te olly részvétel voltál irántom melly nekem mindig emlékezetemben maradt” én ma is az vagyok.

Azután a liberalis követnek elvbarátja, – a belügy ministernek hön pártoló főispánya – a minister elnöknek becsületel vívó katonája. Az emigratióban bajtársad vagyok.

A Csernátony-féle dologban elesmerem hibámat – én akkor még megtértnék hívém, s nem mertem eltörni jövője felet a pálcát. Ostoba jószívűségemért, vagy gyengeségemért bűnhődtem, mert későbbre magamnak kellett elene föllépnem, s tudod hogy nem menagiroztam.

Hogy látogatásodra nem mentem, eleinte hanyagság, dög resteskedés, később álszemérem volt. Egy igen kedves rokonomal hasonlólágot jártam. Teleki Mihály megbetegszik első napokban elhanyaglám a jámbort, később szégyelém hozzá meni, be vallani hibámat s temetésin sem lehettem jelen. De fogadom te is jártál már hasonlólágot, nem-de.

Hogy két leveledre nem válaszoltam tisztán, nem értettelek meg s ez oka hogy nem fejezhetém tisztán ki magam.

Végcélunk közös és egy – te respublicanus vagy mint én, ha a kivitelben eltér is véleményünk, de ugyan azt akarjuk.

Én semmit sem óhajtok jobban, mint hogy okaidal meg győz, mert senki az okoskodásoknak egyéni véleményét inkább alá nem rendeli mint csekélységem.

Ha feszültség van köztünk oka, hogy én Kossuthot tán túlzottan szeretem, s te tán igen szigorúan bírálod – de a baza szabadság ügyének nagyszerű tengerében minden egyéniség elmerül s fülünk bár mindnyájan bele, de a honak élni kell és szabadon virulni.

Testvéri üdvözléssel marad

barátod

Teleki Sándor

Paris 28-dik July 851.

*U.I. Lakásod számát elfelejtvén, tán későbbben kapod soraim mert mást kel meg kérem az áltadásra.
T.*

Vajon ki lehetett „Clemence atya”, akinek a szolgálatait, jártasságát a párizsi világban felajánlja? Még ha Clément atyát írt volna! A Clémence ugyanis női név. Teleki Sándor közeli ismerősei bizonyára jót mosolyogtak a játékos kedvű gróf tréfáján, és tudták, hogy Madame Gautier Clémence-ről, Teleki odaadó barátnőjéről van szó, aki már Aradon is mellette volt, s akit 1850 februárjában, még otthon írt levelében így ajánlott anyja oltalmába: „Clémence-ot szeresse és becsülje. Ő szegény kutyahűséggel ragaszkodik hozzám és sok önfeláldozással élte az szerencsétlenség napjait.” (Teleki Sándor: *Emlékezzünk régiekről. Emlékezések és levelek.* Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Csetri Elek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 380. l.) A lánytól csak akkor vált meg végleg, és gondoskodott további sorsáról, mikor Bickersteth Annát, Lord Langdale lányát 1856-ban eljegyezte.

1851. szeptember elseje vízválasztó a nagy emigráció történetében: Kossuth kiutahiai internálását ezen a napon oldották fel. A „kormányzó” néhány napos szárazföldi és rövid tengeri utazás után szeptember 10-én lép a Dardanellák bejáratánál várakozó fellobogózott amerikai hajó, a Mississippi fedélzetére. Kossuth tehát szabad, visszanyerte cselekvőképességét, s az elkövetkező hetekben-hónapokban mindenkinek színt kell vallania: Kossuth mellett vagy ellene. Harmadik út, úgy látszik, nincs.

Az emigráció megbolydult méhkashoz hasonlít, remény és csalódás ölelkezik egymásba. Számonkérés és az elvek tisztázása. Szemere politikai helyzete egyre kilátástalanabb. Sok más mellett Perczel Mórt és Telekit Lászlót is levélben keresi fel. Perczelhez írt levelét az OSZK Kézirattárában őrzött fogalmazvány nyomán közlöm, Teleki László válaszát viszont Szemere Bertalan *Összegyűjtött munkáinak Levelezés* című kötetéből (Pest 1869. 94–98. l.).

(Szemere Bertalan Perczel Mórnak)

Paris, 26/XI 1851.

Barátom Móric, kettőt sajnálok nagyon, egyik hogy nem maradtál a polgári pályán, másik hogy az 1843-ki barátság utóbb közöttünk, megtágult. Te lettél Kossuth hódoló híve. Ki látott előbbre? én-e vagy te, ítél meg utólagosan.

Ezen pedig én bámultam mindig. Miért? Mivel te republicanus és forradalmár voltál, Kossuth pedig egyik sem volt. Ezért nem lehetett ő sikeres vezére a forradalomnak. Te is, és több más jobban betöltötte volna a helyet, melyet ő elfoglalt.

És íme K[ossuth] nem [...] ki most sem. Miután a veszély elmúlt, ismét mer. Halld és csodálkozzál.

Ő adresset írt É[szak] Amerikához, melyben magát kormányzónak írja, vallja, és mint ilyen követéül kinevezi Ujházyt.

Továbbá: ő a londoni magy[ar] emigrációhoz beszédet tart, melyben azt mondá: ő a dolgok, katonaiak és polgáriak vezetését teljes hatalommal kezére veszi. Ki vele van, attól föltétlen engedelmességet követel, – ki ellene, azt eltiporja. Azt is kijelenté, hogy nem fogja a teendőket közölni, azaz akivel tetszik csak azzal. Eszerint ő magát octroyirozta dictatorul.

Pénzt gyűjt M[agyar]o[rszál]g nevében, de kijelenté, hogy akik nincsenek vele, azoknak nem fog belőle adni.

Ez nagy botrányt szült minden férfiúban, ki nem akar skláv lenni a szabadság nevében sem. De mint bon, itt sincs bátorságuk felszólalni. Óh mi gyávaság!

Kik meg vannak botránkozva főkép Teleki L., Almásy P., Batthyány K., Mészáros L., Vukovics.

Akartunk felszólalni, de némely elv kérdése forogván fel, ez gátul áll még. Ha össze nem hozhatom őket, én magam is felszólalok:

a kormányzóság ellen miután arról 1849 Aug. gyáván lemondott,

a dictatura ellen, mert én sem a szabadság, sem semmi más elv nevében nem akarok skláv lenni, az ellen, hogy valaki önbatalmából refugie-társainak fölébe emelkedik.

Nem kétlem, ezt te is aláírnád, ha ott volnál; így azonban neved elmarad, hacsak vagy nem írsz, vagy fel nem hatalmazol. Az irat férfias lesz, de modorában szelid, mint tartalmában határozott

És a jövődörül mit tartasz?

Republicanus vagy mint Kossuth pas par principe, mais cause des circonstances [nem elvből, hanem a körülmények hatására]?

Írd meg ezt nekem, írd meg a főbb momentumokat. A kérdés kettő.

1o republicanus és demokrata elv szerint, nem szükségből?

2do A nemzetiségekre nézve te azt hiszed, hogy ha az oláh és rác és tót és c nem akar szabad akarattól foederatióban maradni velünk, mi nekünk jogunk van, és kilátásunk van M[agyar]o[r]szá[lg]ot a régi értelemben helyreállítani? Én nem hiszem, és aki azt hiszi, az ellen az összes európai democratia nyilatkozik örökre.

Felelj barátom, e kettőre.

K[ossuth]ot illetőleg, és

a jövő programját illetőleg.

Ha te szinte oly specifice magyar maradsz mint Koss[uth], akkor egyesülj vele, de az európai respublicai párt mindkettőtöket el fog hagyni, és az oláh, rác, horvát, tót örökre ellenetek lenni. Ezt fontold meg.

De lehetetlen, hogy te: a progres embere, oly táblabíró légy, mint volt K[ossuth] mindig.

Most Isten áldjon meg. Írj sietve.

Nódet, ismeretlenül, tisztelem.

Vagyok régi jó b[arát]od

Sz. B.

(Teleki László Szemere Bertalannak)

Zürich. 1851. october 30-án.

Kedves Barátom!

Igen megszomorított leveled. Én oly boldognak képzeltelek! azt hívén már e miatt – nincs is idő számomra. No de azzal vígasztalom magamat, hogy nőd szenvedései nem tarthatnak sokáig s aztán meg annyi is bizonyos, hogy a nervosus bajok nem veszélyesek, meglásd hogy igazam van; igen jártas vagyok efféle bajokban. Én már rég írtam volna neked, de azt mondád utolsó leveledben, Hajnik adresse alatt csak october 12-ikéig írd, azontúl ne, s nem tudtam hogy Párisban régi szállásodat megtartottad. – Igazságtalan vagy irántam, ha azt gondolod, hogy Kossuth iránti nézeteimet vonakodtam neked megmondani. Hiszen én e tekintetben soha semmit sem titkoltam előtted! Megmondám, miként nézeteim a Kossuthétól sokban különböznek; de azért nem akarok tőle idő előtt elszakadni, valamint nem látom célszerűnek, hogy ő idő előtt megtámadtassék. Így gondolkodtam egész mostanig. Most micsoda állásban leszek vele szemben, nyilatkozataitól függend.

Mi indulattal viseltetik irántam? nem kérdezem. – Én –

1. mindennemű, bármi néven nevezendő dictátorságnak ellene vagyok, mert dictátorság soha sem használt még a szabadság ügyének, mindig csak arra való volt, hogy azt megölje.

Különösen képtelennek tartanám pedig az octroyirozott dictátorságot; – hogy t.i. valaki önmaga nevezze ki magát dictátorrá, s társaitól, – mint refugie – refugie-társaitól!! vak engedelmséget követeljen.

Ha valaki illyesmit tenne, vagy készülné tenni, annak én batározott ellenségévé válnék, bármi viszonyban lettem volna véle az előtt. Nem! a monarchiákkal nem azért küzdünk, hogy dictátorságokat állítsunk helyükbe! Azt mondják, talán a dictátorság ideiglenes, addig tart csak, míg a veszély? hiszen a fejedelmek is az absolutismust – kivételes törvényszékeket – ostromállapotot csak ideiglenes rendszabásoknak hirdetik!!

2. Nem tartom lehetőnek, hogy valaki, ki egy országban főbivatalt viselt, aztán arról önkénytelen lemondott, menekült korában visszavegye lemondását, és az ország közbejövetele nélkül ön magát régi hivatalába visszaléptesse. Ha legitimista volnék, helyeselhetnék illy eljárást, de mint a szabadelvű demokrata párthoz tartozó elleneznem kell, hogy részünkről a trónkövetelők régi, elavult modora követessék. – Illyesminek pártunkban semmi alapja nincs, s minket a világ előtt illyesmi csak nevetségessé tehetne.

3. Szabadságot akarok mindenben – valót s korlátlant; – így a nemzetiségekre nézve is. S nem akarom, hogy a szent ügy, melynek bajnokai vagyunk, a historiai jog szűk korlátai közé szorítatva, a territoriális-integritási ellenforradalmi fogalmakon hajótörést szenvedjen.

Illynemű fogalmakon alapuló szűkkeblű féltékenységeknek, föltéve azt hogy a népek ügye Európában győzzön, helye többé úgy sem lehet. – Nép nevében a népek fejlődésének nem lebe-tend gátot vetni soha. Szabad Európában egy nép sem gyakorolhat suprematiát a másik fölött – s egy népnek sem lehet illy suprematiára szüksége.

Ha Kossuth önviselte ezen elveimmel megegyeznék, vele mennék – ha azokkal ellenkezik, ott a hol ellenkezik s annyiban-mennyiben ellenkezik, ellene fogok szólni és írni.

Most, úgy látom, még várni kell. Mi a programja? mit követel az emigratiótól? – hitelesen s részletesen akarnám tudni.

Eddig meglehet hogy sokban hibáztam.

Említetted, kedves barátom, egyik leveledben hogy félrendszabások embere voltam sokban. Nem vitázok e fölött. Azt gondolám Kossuth nevét a míg csak lehet fönn kell tartanunk, a míg csak lehet, nem kell ellene írunk. Ebben különböztek nézeteink úgy e? –

Mellyikünknek volt igaza, ezt már nem is vizsgálom, – de azt hiszem, hogy ha Kossuth nem úgy viseli magát a mint a hazára nézve üdvös leendő, ha nem lessz mindenkor áthatva azon meggyőződéstől, miként azon lelkesedés, mellyel mindenütt fogadtatik, a magyar ügyet illeti s nem őt – ha dictator akarand lenni, ha kormányzó akarand lenni, ha szűkkeblű akarand lenni, akkor – vége lesz neki! Bámulatosan megsemmisülend akkor rögtön e bámulatos népszerűség, s a kik ellene nyilatkoznak, azokat pártolandja a közvélemény.

Azoknak pedig kik később talán azon szomorú kénytelenségre jutandnak, hogy szólniuk kellend Kossuth ellen, még hasznukra lessz s könnyítendi helyzetüket az, ha sokáig – a míg csak lehetett – béketűrők voltak. Én nem tebetek rólla, a dolgokat így látom jönni. –

Hajnik útéletén, Kossuth fölött, sokat nevettem. Tudom vannak honfitársaink közt sokan, kik az övéhez hasonló ítélőtehetséggel bírnak; – de ez nem csüggeszt. Meg vagyok a felől győződve, hogy Kossuthnak minden szava megteendi végre mindenütt kellő hatását. Én keserűség nélkül mondom ezt, mert őszintén kívántam volna hogy nagy ember legyen. De ha az ügynek árt, úgy csak ártson magának is, – ezt megint kívánom.

Batthyányival ügyünkről még nem beszélgettél? hogy van ez? Ó talán sokat lakik falun. Bizony jó volna pedig értekeződnötök! Hát mi? – te és én – úgy-é egy véleményen vagyunk, majdnem mindenre nézve? Véle is bizonyosan meg fogunk egyezni. Nődnek kezeit csókolom, adja isten hogy ne sokáig, s ne sokat szenvedjen. Én bizton reménylem hogy betegségéből hamar felépülend. – Mondhatom – hogy az e-féle nervosus affectiokat ismerem. Te pedig, kérlek, soha se kételkedj barátságom őszinteségében. – Senkire sem hatnak örömeid s fájdalmaid mélyebben, mint reám. Sok bűm van nekem is, de miólta leveledet vettem, egészen elfeledtem magamat. Mikor jössz Helvetiába? Igen sovárgok utánnad. Én ez országból mostanság nem igen mozdulandok – csak azon esetre mozdulnék, ha igen jó dolgunk volna. Pedig a jövő még mindig borús; olly formán borús a mint nem szeretem. – Írj ismét, kérlek, mibelyt lessz idő! –

Hiszen – reményem – nem kívánod megszakasztani a vélelem levelezést. Igen busulnék rajta! Adósod vagyok a hírlapokért; fizethető állapotban vagyok, miként fizessek s mennyit? A Hunyadiak történetét számomra neked átadta Ludwig; szeretném ha olcsón elküldhetnéd ide. De Istenért! mint mondom, csak olcsón!...

Köszönsd, barátink közül, kikkel találkozol. Almásy üdvözetét jelentem. – Nem veszed rossz néven, hogy ily rongyos papírdarabra írtam? Éjjél van s nem juthatok épebb papír birtokába. Éjjél van – tebát nyugodjunk. Jó éjszakát mind kettőtöknek.

Szeretettel ölel hű barátod

Bunbury

Az OSZK Kézirattárában található eredeti levél szélére Szemere a következőt írta: „Gr. Teleki László levele (aláírva Bunbury, mert e név alatt, ez útlevéllal utazgatott s kapta leveleit)”.

1851–52-ben az emigráció véglegesen és visszavonhatatlanul két részre szakadt. Az egyik tábor vezére az „önmagát diktátorrá” kinevező és a kormányzói címet visszavevő Kossuth. Körülötte és mögötte lelkes hívek tömege.

A szinte tábor nélküli Szemere a másik oldal szellemi vezére. Az egykori miniszterelnök egyre magányosabb, egyre betegbb, és egyre elkeseredettebben támadja Kossuth személyét és politikáját.

És Teleki László?

Ő az újra meg újra nem létezőnek mondott harmadik oldalon marad. A „kormányzó” diktatúráját nem fogadja el, de nyilvánosan nem is bírálja. Visszavonul, s 1852-től 1859-ig, hét esztendőn át nincs kapcsolata a Kossuth vezette emigrációval. Csak akkor lép majd színre, mikor úgy érzi, hogy a megváltozott helyzetben elvei feladása nélkül szolgálhatja az ügyet.